
УДК 332.008

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/1-80-21>

Капінос Н. О.
Прокопенко Н. І.
Гончаров В. В.

Сумський національний аграрний університет

ДЖЕРЕЛА СТАБІЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ

У статті розглянуто вплив на стабілізацію та розвиток аграрної сфери. Обґрунтовано, що погіршення просторового розміщення виробництва знаходиться у прямій залежності від скорочення чисельності сільського населення і надалі здатне призвести до негативних соціально-економічних наслідків. Із цієї причини розвиток сільського господарства та сільських територій необхідно аналізувати не тільки в рамках функціонування галузі, а й із позиції формування макроекономічної політики держави. Проаналізовано можливі підходи до вироблення шляхів розвитку аграрного сектору економіки. Визначено основні чинники, які впливають на розвиток сільськогосподарських підприємств. Досліджено можливості підвищення ефективності аграрного виробництва. Підкреслено необхідність відновлення взаємозв'язку аграрного та сільського розвитку як обов'язкової умови довгострокового стійкого зростання в аграрному секторі та поліпшення якості життя на селі.

Ключові слова: сільське господарство, сільські території, депресивні території, сільське населення, макроекономічна політика держави.

Постановка проблеми. Сільське господарство разом із просторовою і ресурсною базою функціонування (сільськими територіями) утворює аграрну сферу, яка відіграє ключову роль у забезпеченні сталого розвитку суспільства.

Підприємства агропромислового комплексу, складники аграрної сфери, увійшли в ринок як самостійні господарські одиниці й загалом без знань товаровиробниками основ функціонування ринкової економіки. Цей факт у поєднанні з диспаритетом цін на сільськогосподарські продукти та високим відсотком на банківський кредит, відсутністю фінансової допомоги з боку держави

привів сільське господарство до глибокої кризи. Вона знайшла свій прояв не тільки у значному спаді виробництва, а й у фінансовій неадекватності аграрних підприємств, погіршенні соціальних умов життя сільського населення.

Повільне вирішення проблеми ринкового реформування призвело до істотного зниження основних показників, що характеризують рівень розвитку регіонів, викликало загальну дестабілізацію соціально-економічного становища і сприяло депресивності економіки у цілому.

Процес подолання економічної кризи і шлях до її стійкого зростання в Україні пов'язаний з

особливу стадією перетворень в економіці, а саме стабілізацією. Стабілізація і розвиток – взаємопов'язані економічні категорії, що відображають фазу якісних соціально-економічних перетворень. Стабілізація економіки створює базові умови для реалізації позитивних тенденцій економічного розвитку всіх ланок господарювання, у тому числі й аграрної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню стратегій розвитку агропромислового комплексу присвячено праці І.В. Баневої, О.В. Боднар, І.О. Гончаренко, О.М. Бородіної, І.О. Гончаренко, В.А. Гудзинського, В.В. Дем'янчука, М.В. Дубініна, В.В. Зіновчука, С.М. Кваші, Д.Т. Лупенка, П.М. Макаренка, М.Г. Маліка, Л.В. Мармуль, О.Д. Новікова, О.В. Олійника, Л.М. Радченко, В.В. Россохи, М.І. Сахацького, О.О. Стахорського, В.С. Шебаніна, В.М. Яценко та інших науковців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій, пов'язаних із дослідженням загальних проблем економічного розвитку країни та регіонів, робіт, присвячених особливостям стабілізації економічного становища аграрної сфери, недостатньо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розроблення та обґрунтування теоретичних основ стабілізації й розвитку аграрного виробництва.

Виклад основного матеріалу. Сутністю аграрного підприємництва є сукупність політичних, соціальних, економічних та екологічних відносин між суспільством і його членами, що виникають у процесі володіння, користування та розпорядження землею на рівні суспільства, регіону, місцевої громади з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання аграрної продукції. Характерною ознакою аграрного підприємництва є наявність капіталу (земельно-майнових комплексів) і мотивація – отримання прибутку. В аграрній сфері цей процес здійснюється повільніше, ніж в інших галузях.

У процесі реформ в Україні виділилися стрімко деградуючі в аграрній сфері території, які втрачають можливості для розвитку. Це так звані депресивні території.

Депресивні території – це такі території, де за достатнього економічного потенціалу через структурну кризу спостерігається стійкий спад виробництва і реальних доходів населення, внаслідок чого відбувається зростання рівня безробіття.

Усі регіони України поділені на п'ять груп за депресивністю:

– перша група об'єднує адміністративні одиниці на Заході та Півночі України (Волинська, Житомирська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька обл.);

– до другої групи областей із достатньо високим рівнем депресивності відносять два регіони Північного Сходу держави (Чернігівська та Сумська області), дві центральних області України (Кіровоградська та Черкаська), а також Херсонську область. Дані регіони мають дещо кращі порівняно з першою групою показники валової доданої вартості та промислового виробництва, але характеризуються низькими доходами населення та значним рівнем безробіття. Їх можна назвати аграрно-індустріальними регіонами, провідні галузі економіки яких у період економічних трансформацій зазнали суттєвих утрат;

– третя група регіонів із середнім рівнем депресивності формується з областей, що мають дещо вищі показники промислового розвитку, а

також середні значення рівня безробіття та середньомісячної заробітної плати (Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Миколаївська обл.);

– до четвертої групи регіонів із відносно низькою депресивністю відносять області, які відзначалися у минулому досить значним економічним потенціалом. Нині відбувається поступове відродження їхнього економічного стану (вступають у дію нові виробництва). Це Київська, Луганська, Одеська, Харківська обл.;

– п'яту групу становлять території, що мають найнижчий рівень депресивності: Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Полтавська області та м. Київ. Регіони цієї групи відрізняються найвищими значеннями показників валової доданої вартості, промислового виробництва, доходів населення [1].

Кожен регіон відповідно до властивих йому особливостей соціального й економічного потенціалу володіє об'єктивним внутрішнім критерієм оптимальності, визначення якого зумовлює необхідність ідентифікації спеціалізації регіонального господарства. Головне завдання держави під час формування національної стратегії соціально-економічного розвитку полягає у визначенні економічних складників політики сталого регіонального розвитку.

Аграрне виробництво стратегічно спрямоване на зупинку спаду, стабілізацію і поступове відродження сільського господарства на сучасній правовій, організаційній, економічній та матеріально-технічній основі. Під час вирішення цього завдання необхідно усвідомлювати зростання значення повного використання внутрішньовиробничих можливостей, у т. ч. запровадження раціонального, науково обґрунтованого землекористування [2, с. 82].

Головним джерелом стійкого розвитку стає не лише природний та матеріальний (фізичний) капітал, а й фінансовий та інтелектуальний капітал регіону. Відповідно, економічною основою забезпечення стійкого розвитку є зростаюча капіталізація ресурсів регіону. Конкурентоспроможність регіону залежить від стадії економічного розвитку цього регіону: чим нижче стадія розвитку регіону, тим більше його конкурентоспроможність залежить від обсягу виробничих чинників. Своєю чергою, на вищих стадіях економічного розвитку значна роль належить інноваціям, у тому числі кластерам [1].

Україна перебуває серед тих держав, які, незважаючи на позиції й досвід реалізації кластерних ініціатив, не включили політику створення кластерів до загальної програми соціально-економічного розвитку.

Під час розроблення моделі кластера землекористування на Сумщині (рис. 1) нами приділялася увага кластеру відновлення якості сільськогосподарських земель згідно з програмами сталого розвитку регіону та країни у цілому і кластеру раціонального землекористування існуючих землеволодінь.

Кластер – це територіально-галузеве, добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співробітничують із науковими установами й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції та економічного зростання регіону.

Підприємства кластера знаходяться в одному регіоні та максимально використовують його природний і кадровий потенціал. Тісна співпраця всіх учасників виробничого процесу – від поста-

Рис. 1. Логічно-смыслова модель кластера землекористування

Джерело: розроблено авторами

Рис. 2. Конкурентоспроможні переваги землекористування за кластеризації

Джерело: розроблено авторами

чальників сировини до споживачів кінцевого продукту – забезпечує планування роботи кластера на перспективу, дає постійне завантаження, знижує собівартість продукції та послуг, створює єдиний економічний та інформаційний простір, забезпечуючи необхідні засоби для впровадження нових стратегій. Аналіз кількісних та якісних показників – від стану земель до розвитку регіону – має стати початковим етапом і основою формування регіональних земельних кластерів (рис. 2).

Під час проведення в країні реформ виявлено, що найбільш дефіцитним ресурсом є інвестиції. Реформаторський курс, спрямований на вилучення коштів аграрного сектору через диспаритет цін, загострив проблему надходження інвестицій [2, с. 82].

Із цієї причини на перших кроках стабілізації необхідно компенсувати скорочення посівних площ і поголів'я худоби через підвищення врожайності сільськогосподарських культур та про-

дуктивності тварин за рахунок підсилення мотивації праці, дотримання встановлених технологій і переходу до ресурсозберігаючих технологій.

Застосована система наділення працівників сільського господарства майновим паєм через видачу свідоцтва на земельну частку в умовах руйнації економічного середовища, збитковості всіх галузей, перерозподілу доходів в інші сфери не мотивує працю ні у великому, ні в індивідуальному аграрному виробництві. Некоректний розмір та невіплата заробітної плати спричиняють подальше зниження трудової й соціальної активності. Неефективність трудових ресурсів, порушення трудової і технологічної дисципліни призводять до неефективного використання всіх інших ресурсів [3, с. 60–63].

За нинішніх сформованих умов ведення агро-виробництва власність не є визначальною для стимулювання стабільної зацікавленості щодо підвищення продуктивності праці, ефективного використання ресурсів, не передбачає персональну відповідальність за підсумки виробничої діяльності. Працівник зацікавлений у можливості отримати свою частку за досягнення загального результату з метою поліпшити особистий матеріальний добробут. Із цієї причини розподіл доходу в новосформованих підприємствах повинен залишитися у вигляді оплати праці.

Аграрні формування в умовах нестабільного економічного середовища з ліквідацією госпрозрахунку й орендного підряду повернулися до відрядної оплати праці за виконаний певний обсяг робіт та до почасової оплати праці за відпрацьований час. Контроль із боку держави зруйновано, а контроль із боку власників паїв і часток не створено. Безпосередні виконавці робіт виявилися відчуженими від засобів і результатів виробництва, оскільки майно і виготовлена продукція знаходяться у безконтрольному розпорядженні адміністрації підприємств. Необхідно створити новий організаційно-економічний механізм внутрішньогосподарських відносин, який би відповідав новим умовам господарювання. Але формування новітніх економічних структур передбачає певний час і значні витрати [4, с. 275].

Системоутворюючою структурою, від якої в регіонах у прямій залежності знаходяться інші суб'єкти господарювання, є великі підприємства різних організаційно-правових форм. Вони ведуть діяльність як колективні підприємства з погляду організації виробництва. Але ж залишається необхідність удосконалення їхньої організаційно-виробничої структури. У середині підприємств треба надати поштовх для появи економічних власників, які будуть зацікавлені в ефективному використанні власності через передачу землі й

майна в оренду первинним підрозділам, фермерським господарствам [5, с. 224–228].

В умовах нестійкої правової бази з регулювання землекористування, недосконалість Земельного кодексу та земельного законодавства взагалі оренда забезпечує збереження власності на землю переважно за працівниками сільського господарства. Сьогодні кількість власників землі значно перевищує кількість землекористувачів, відносини між ними не врегульовані. Цей факт спричиняє складність під час використання земель і веде до їх вибуття. У подальшому має запрацювати ринковий обіг земель з умовою їх концентрації у ефективних землекористувачів.

Висновки і пропозиції. Уважаємо, що під час формування орендних відносин із власниками земельних ділянок обсяг орендної плати за користування землею повинен визначатися з урожайності основних культур, не погіршуючи при цьому природну родючість ґрунтів. Економічна родючість забезпечується діями землекористувача, тому додаткова продукція має залишатися в його розпорядженні. Для обґрунтування землекористування необхідний розвиток та врегулювання нормативно-правової бази, яка регулює перебіг аграрної реформи.

У ході початих реформ в аграрній сфері меншою мірою відчули зміни господарства, що спеціалізуються на племінному напрямі та тваринництві. У них не відбувався розподіл землі і майна, збережено цілісність виробничого комплексу, спостерігається більш високий рівень інтенсивності і фіксуються більш високі результати. Це підтверджує, що під час проведення реформування аграрного сектору економіки головне не приватизація, а поліпшення економічних умов ведення виробництва.

Перетворення в національній економіці поставило завдання переведення аграрного сектору на конкурентоспроможну основу. У структурі агропромислового комплексу повинна зростати питома вага галузей, що дадуть змогу знизити потребу в енергетичних ресурсах, мінеральних добривах, сільськогосподарській техніці.

Суть переходу аграрної сфери до формування сталого землекористування полягає в усвідомленні всіма суб'єктами земельних відносин того, що причиною спаду сільськогосподарського виробництва виявилися постійний необґрунтований земельний переділ й екологічні межі можливостей земельних ресурсів.

Використання кластерного підходу для групування сільськогосподарських підприємств дасть змогу побудувати профілі кластерних об'єднань та обґрунтувати рекомендації з ефективного використання земельних угідь.

Список використаних джерел:

1. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року (проект). URL : <http://minagro.gov.ua/ark?nid=16822> (дата звернення: 17.02.2020).
2. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
3. Левицький Ю.А., Костін Ю.Д. Визначення місця стратегії розвитку в класифікації стратегій. *Вісник економічної науки України*. 2009. № 2. С. 60–63.
4. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : монографія / за ред. О.В. Раєвнева. Харків : ІНЖЕК, 2006. 496 с.
5. Головінов М.І., Литвинов О.І. Стратегія розвитку підприємства: сутність і ознаки. *Науковий вісник*. 2011. Вип. 21.19. С. 224–228.
6. Баюра Д.О., Петрук В.В. Теоретичні аспекти розвитку стратегічного планування на підприємствах в умовах ринкової нестабільності. *Наукові праці НДФІ*. 2014. Вип. 2(67). С. 153–158.
7. Шолойко А.С. Тенденції державної підтримки сільського господарства. *Економіка АПК*. 2012. № 5. С. 41–44.

References:

1. Kontsepsiya Derzhavnoyi tsil'ovoyi prohramy rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky na period do 2020 roku (proekt). Available at: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822> (accessed 17 February 2020).
2. Lupenka Yu.O., Mesel-Veselyaka V. Ya.(2012) Stratehichni napryamy rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrayiny na period do 2020 roku [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period till 2020]. Kyiv. : NNTs "IAE", p. 82.
3. Levyts'kyu Yu.A., Kostin Yu.D. (2008). Vyznachennya mistya stratehiyi rozvytku v klasyfikatsiyi stratehiy [Determining the place of development strategy in the classification of strategies]. Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrayiny. no. 2. pp. 60-63.
4. Rayevnyeva O. V. (2006) Upravlinnya rozvytkom pidpryyemstva: metodolohiya, mekhanizmy, modeli [Enterprise development management: methodology, mechanisms, models] : monohrafiya / Kharkiv. : VD "INZhEK" p. 496.
5. Holovinov M.I., Lytvynov O.I. (2011) Stratehiya rozvytku pidpryyemstva: sutnist' i oznaky [Enterprise development strategy: essence and features]. Naukovyy visnyk: Zb. naukovo-tekhnichnykh prats. L'viv: Natsional'nyy lisotekhnichnyy universytet Ukrayiny. Vol. 21.19. pp. 224-228.
6. Bayura D.O., Petruk V.V. (2014) Teoretychni aspekty rozvytku stratehichnoho planuvannya na pidpryyemstvakh v umovakh rynkovoyi nestabil'nosti [Theoretical aspects of strategic planning development in enterprises in conditions of market instability]. Naukovi pratsi NDFI, Vol. 2 (67). pp. 153-158.
7. Sholoyko A. S. (2012) Tendentsiyi derzhavnoyi pidtrymky sil's'koho hospodarstva [Trends in state support for agriculture]. Ekonomika APK. no. 5. pp. 41-44.

Капинос Н. А.**Прокопенко Н. И.****Гончаров В. В.**

Сумский национальный аграрный университет

ИСТОЧНИКИ СТАБИЛИЗАЦИИ И РАЗВИТИЯ АГРАРНОЙ СФЕРЫ**Резюме**

В статье рассмотрены факторы, влияющие на стабилизацию и развитие аграрной сферы. Обосновано, что ухудшение пространственного размещения производства находится в прямой зависимости от сокращения численности сельского населения и в дальнейшем способно привести к негативным социально-экономическим последствиям. По этой причине развитие сельского хозяйства и сельских территорий необходимо анализировать не только в рамках функционирования отрасли, но и с позиции формирования макроэкономической политики государства. Проанализированы возможные подходы к выработке путей развития аграрного сектора экономики. Определены основные факторы, которые влияют на развитие сельскохозяйственных предприятий. Исследованы возможности повышения эффективности аграрного производства. Подчеркнута необходимость восстановления взаимосвязанности аграрного и сельского развития в качестве обязательного условия долгосрочного устойчивого роста в аграрном секторе и улучшения качества жизни на селе.

Ключевые слова: сельское хозяйство, сельские территории, депрессивные территории, сельское население, макроэкономическая политика государства.

Kapinos Nataliia**Prokopenko Nataliia****Honcharov Viktor**

Sumy National Agrarian University

SOURCES OF STABILIZATION AND DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SPHERE**Summary**

The article deals with the effects on the stabilization and development of the agricultural sector. The existence of a high dependence of agrarian production on the presence or absence of certain logistical resources that are necessary for achieving the stability of the industry and its strategic development has been proved. It is substantiated that the deterioration of the spatial distribution of production is directly dependent on the reduction of the rural population and in the future can lead to negative socio – economic consequences. For this reason, the development of agriculture and rural areas should be analyzed not only within the framework of the functioning of the industry, but also from the point of view of the formation of the macroeconomic policy of the state. The necessity of developing a system of measures to overcome existing and emerging challenges in state and sectoral strategic documents, programs of economic development of the country and its agrarian sector is emphasized. Possible approaches to the development of agrarian sector development paths are analyzed: the path to sustainable growth is associated with a particular stage of economic transformation – stabilization. The competitiveness of rural territories depends on the stage of economic development of the region – the lower the stage of development of the region, the greater its competitiveness depends on the volume of production factors. The main factors that influence the development of agricultural enterprises are identified. Possibilities of increase of efficiency of agrarian production are investigated: in the higher stages of economic development the significant role belongs to innovations, including clusters. The necessity of a renewed approach to land use in the context of sustainable development of the agrarian sphere is substantiated, since it is a transformation of the natural-territorial complex (part of rural territory) for production purposes. The development of the agricultural sector is important because natural resources act here as agro-production resources, and activities occur in the habitat of people. The need to restore the relationship between agricultural and rural development as a prerequisite for long-term sustainable growth in the agricultural sector and improve the quality of life in the countryside is emphasized.

Keywords: agriculture, rural territories, depressed territories, rural population, macroeconomic policy of the state.